

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ  
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINI

**FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ**  
***EDEBİYAT BİLİMLERİ***  
**ARAŞTIRMA DERGİSİ**

Sayı: 12, Fasikül 1'den  
**AYRI BASIM**

**Dr. Efrasiyap GEMALMAZ**  
**TÜRKÇE'NİN FONEMLER DÜZENİ**  
**ve**  
**BU FONEMLER DÜZENİNİN İŞLEYİŞİ**

SEVİNÇ MATBAASI- ANKARA 1980



**TÜRKÇE’NİN FONEMLER DÜZENİ**  
**ve**  
**BU FONEMLER DÜZENİNİN İŞLEYİŞİ**

**Dr. Efrasiyap GEMALMAZ**

**Ø. Konuyu ele alış nedeni:**

Gerek şimdilik elimizde bulunan en eski metinleri bize ulaştıran **Köktürk** imlasının, gerek – en gelişmiş olanları da dahil – daha sonra, Türk Dünyasının değişik sahalarında az vy çok kullanılmış – bugünküler de dahil – diğer imlaların Türkçe’nin seslerini ne ölçüde doğru ve tam olarak naklettikleri şüphelidir (bk. **EK: 2**). Bir örnekle açıklamak istersek: Eger, Türkiyeli Türkçesi, Köktürk Türkçesi’nin bir devamı olsaydı, kolayca ileri sürülebileceği gibi, Köktürk Türkçesindeki, söz gelişi, datif (yaklaşma hali) eki +‘**qa**’ ve +‘**ke**’, Türkiyeli Türkçesinde de aşağı yukarı +[**qa**]⇔+[**ke**], vy +[**ġa**]⇔+[**ge**] şekliyle yaşamalıydı; ya da, Köktürk Türkçesinde +‘**qa**’ ve +‘**ke**’ şeklinde yazılmış olmasına rağmen, belki de +[**ġa**]⇔+[**ge**] şeklinde gerçekleştirilmiş olmalıydı. vb. ...

Buna rağmen, adet olduğu üzere, Türkçe’nin sesleriyle ilgili konular ele alındığında, sanki biri diğerinin devamıymış gibi, – hükümler zümrenin, kültür çevresinin ve yönetim merkezlerinin hemen hemen kurulan her yeni Türk devletiyle değiştiğini de bildiğimiz halde – bilinen en eski metinlerdeki örneklerden

başlayarak ilgili sahaya kadar gelinir. Söz gelişi: bir [d]≡[y]≡[z] ses ilişkisi, aynı fonemin – belki bir /T/ foneminin – değişik Türk lehçelerindeki değişik gerçekleştirilmeleri olarak değil de, tabir caizse, Köktürk, Uygur vb. Türkçelerindeki belli bir [d] sesinin daha sonra [y] ve [z] olarak gelişip değişmesi şeklinde açıklanmaya çalışılır. ... Bugün yaşamakta olan, Yakutça ve Çuvaşça dışındaki, belki de zamanında bir yazı dili olma şansını elde edememiş diğer Türk lehçe ve ağızlarının bu en eski metinlerdeki dilin bir devamı olmadığı, muhtemelen, bu dilden önce, vı bu dille yan yana yaşamış olabilecekleri görüşü çok defa ihmal edilir.

Bu yazıda, ihmal edilen bu görüşten hareketle, yazılı metinlerdeki imlaya (yazı işaretlerine) bağlı kalmaksızın, Türkçe’de karşılıklı anlaşmayı gerçekleştirebilen, yani bağlam (contexte) içerisinde anlam ayırımını sağlayan fonemlerin (phonèmes) temel özelliklerini ve bu fonemlerin dil içerisindeki görevlerini – daha yüksek yapıdaki dil öğeleri olan monemler (monèmes) içerisinde – yerlerine getirebilmeleri için birbirleriyle kurabildikleri ilişkileri ana hatlarıyla belirlemeye ve bu işten beklediğimiz yararı açıklamaya çalışacağız.

Konu aşağıdaki akış içinde ele alınacaktır:

1. Fonem
2. Türkçe’nin fonemleri
  21. Ünlü fonemler
  22. Ünsüz fonemler
3. Fonemler düzeninin işleyişi
  31. Türkçe’nin hece yapısı
  32. Türkçe’de dil öğelerinin (monèmes) yapısı
  33. Dil öğelerinin ulanması
4. Sonuç

## 1. Fonem :

Bilindiği üzere, bir dilde anlam ayırma görevini yapan asıl seslere fonem (phonème) denilmektedir. Her dilde sonsuz denilebilecek sayıda ve birbirlerinden çok ince farklarla ayrılmış somut sesler bulunmasına rağmen,

fonemler sınırlı ve tesbit edilebilir sayıda soyut öğelerdir<sup>1</sup>.

**Fem** (p)'lerinin (phème = uygun ses özelliği) toplamı olan **femem** (P)'i (phémème) belli bir dilde temsil eden **fonem** (Ph) (phonème), söz konusu fememin femlerinden biri vy bir kaç, dili konuşan fertlere, ağızlara vy lehçelere göre belli ve kolayca kavranır kurallara uygun olarak değiştiğinde, herhangi bir değişikliğe uğramış sayılmayacaktır. Bu sebeple, söz gelişi, belli bir /R/ fonemini [ğ] vy vokal uzantısı [ı] olarak gerçekleştiren birisiyle [r] olarak gerçekleştiren diğer bir kimse anlamakta güçlük çekmeyeceklerdir : *örn.*: [komiseğim ayağım ağğıyoğ.] = [komiserim ayaım aııyyoı.] = [komiserim ayağım ağrıyor.] = [komiserim ayaım aıııyor.] = /komiseRim ayağım ağıRıyoR./ . vb.

## 2. Türkçe'nin fonemleri :

Son bir kaç on yıldan beri Türkçe'nin sesleriyle ilgili konuları ele alan çeşitli kitap, kitap bölümleri ve yazılarda Türkçe'nin fonemleri üzerinde durulmaktadır. Ancak, bu kaynaklarda fonem tanımı, aşağı yukarı verdiğimiz şekilde yapılmasına rağmen, fonemlerin tesbitinde tutulan yol bu tanımın gerektirdiği yöntememamaktadır.

Şöyle ki, Türkçe'ninkinden çok farklı ses anlayışlarına sahip Batı dillerindeki fonem araştırmaları örnek alınarak, birbirleriyle her hangi bir anlam ilişkisi içinde bulunmayan : /baz/ // /boz/ // /buz/ // /bez/ // /biz/ // /büz/<sup>2</sup> gibi birer ünlüleri farklı kelime grupları, ya da : /sandık/ // /saydık/ ; /kanbur/ // /kalbur/ ; /yansa/ // /yaksa/<sup>3</sup> gibi birer ünsüzleri farklı kelime çiftleri alınmakta ve bunların içlerindeki farklı sesler Türkçe için birer fonem olarak gösterilmektedir.

<sup>1</sup> BAŞKAN, *Lengüistik Metodu*, s. 74; GÖKNEL, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 15.

<sup>2</sup> BAŞKAN, a.g.e., s. 74.

<sup>3</sup> a.g.e., s. 75.

Şayet, dil kelimededen ibaret olsaydı<sup>4</sup>, bunun böyle olacağını kabul etmekte bir sakınca görmeyecektik. Ancak, biliyoruz ki, kelime – ki, bunun tanımı sanıldığı kadar kolay ve tek olmayacaktır. – dilin olabilmesi için belki gerekli, ama yeter şart değildir. Kelimeyi en alışılmış tanımına uygun olarak alsak bile, çoğu kez, tek başına bir şey ifade etmediğini, bazan da, yerine göre kendi sözlük anlamı dışında çok şey ifade ettiğini bilmekteyiz (konotatif anlam).

**Fonoloji** (Phonologie), bir dil içerisinde, anlamdan yola çıkarak, anlam ayırımına yarayan görevli seslerin, görevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli şartlarını<sup>5</sup> tesbit etmeyi ilk hedef aldığına göre, bir dilde çoğu kez anlam bakımından bile kendi kendilerine yetmeyen kelimelerden yola çıkmanın yeterli ve doğru olmayacağı açıkça görülür. Bu sebeple, Türkçe'nin fonemlerinin tesbitinde, kelimelerin vy daha bilimsel bir şekilde söylersek, anlamlı vy görevli dil öğelerinin, bir duygu, düşünce vy istegi ifade etmek üzere bir araya geldikleri bağlamlardan (contexte) yola çıkmanın Türkçe için daha doğru olacağı sonucuna varılır. Bu düşünceyledir ki, bir kısmını ekte sunduğum bağlamları (bk. **EK: 1**) gelişi güzel seçip, bazı seslerini Türkçe'de büyük bir ihtimalle aynı fonem ailesinin bir üyesi olabileceğini sandığım sesleri temsil eden harflerle değiştirdim ve bu bağlamları,

---

<sup>4</sup> Her dilde, aralarında belirgin ses farkı olmayan kelimeler, hatta kelime grupları bulunabilir. Ancak, kullanımda anlam farkı ortaya çıkar. “al” kelimesi, Türkçe'de hem /al-/ fiilinden **emir 2. ş.**, hem de bununla hiç ilişkisi olmayan bir rengin adıdır :

/Ali, gel, bayrağı al./ // /Ali, al bayrağı aldı./

cümlelerinde, bu iki kelimeyi birbirinden ayırıcı ses bulunmamasına rağmen, ayırıcı monemi meydana getiren ayırıcı fonemin olmadığını söylemek mümkün değildir. Bu tür örnekler bir dil içerisinde sayılamayacak kadar çok görülebilir. Demek ki, kelimeye anlam kazandıran, onun içinde geçtiği bağlam (contexte) vy durum (situation)'dur. Daha özlü bir deyişle : kelimenin anlamı değil kullanımı vardır.

<sup>5</sup> Sözcüğü, /balıq/ kelimesi /paluk/ şeklinde söylenebildiğine ve kelimenin başındaki ünsüzün ötümlü vy ötümsüz olması ya da ikinci hecenin ünlüsünün düz vy yuvarlak olması anlamı değiştirmedikine göre, kelime başındaki ünsüzün bir çift dudak patlayıcısı ve ikinci hecedeki ünlünün de dar bir ünlü olması belki yeterli şarttır. vb.

öğrencilerime, arkadaşlarıma vererek Standard Türkiyeli Türkçesi'ne çevirmelerini istedim.

Çevirileri değerlendirdiğimde, Türkçe'de, belki (biri /Ø<sub>v</sub>/ olan 5 ünlü (hece tavanı) (-p<sub>θ</sub>) ve yine biri /Ø<sub>k</sub>/ olan 9 ünsüz (hece tabanı) (+p<sub>θ</sub>) olmak üzere) **14 temel fonem** (archéphonèmes) olabileceğini gördüm<sup>6</sup>.

## 21. Ünlü Fonemler :

5 ünlü fonem esasta 3 karşıtlığa (correlation) göre düzen almışlardır:

1. +p<sub>1</sub> : gerçek **ünlü** (V) // -p<sub>1</sub> : gerçeksiz **ünlü** (Ø<sub>v</sub>)
2. +p<sub>2</sub> : **kalın** // -p<sub>2</sub> : kalın değil, yani **ince**
3. +p<sub>4</sub> : **geniş** // -p<sub>4</sub> : geniş değil, yani **dar**

ÜNLÜ FONEMLER (-p <sub>θ</sub> )			
Ünlüler (+p <sub>1</sub> )		(-p <sub>1</sub> )	
Geniş (+p <sub>4</sub> )	Dar (-p <sub>4</sub> )	(±p <sub>4</sub> )	
Kalın (+p <sub>2</sub> )	/A/	/U/	/Ø <sub>v</sub> /
İnce (-p <sub>2</sub> )	/E/	/İ/	

<sup>6</sup> Bu konuda baş vurduğumuz kaynaklar “Türkçe” tabiriyle sadece “Standard Türkiyeli Türkçesi”ni kastetmiş olduklarından ve değişik kıstaslar kullandıklarından, 9 ünlü, 23 ünsüz (bkz.: BAŞKAN, a.g.e., s. 76); 8 ünlü, 21 ünsüz (bkz.: GÖKNEL, a.g.e., s. 16 ve YÖNEL, *Türkçenin Yazımsal Fonemleri*, TDAYB. 1973–1974 ss. 318–336) vb. gibi değişik sonuçlara ulaşmışlardır. Bu münasebetle belirtelim ki, kaynakların bazılarında ele alınmalarına rağmen, daha değişik bir araştırmayı gerektiren, görevli **duraklar**, **vurgular** ve **tonlama** gibi, anlam ayırımında görev aldıkları halde, fonemleri kuran fememlerin kalıcı femlerinden olmayan ve adeta fonemler üzerinde gezinebilen sesli dil öğeleri – ki bunlara **üst fonemler** vey **parçalar üstü fonemler** vey **yazım dışı fonemler** (**suprasegmental phonemes**) adı verilmektedir. – bu yazının konusu dışında bırakılmıştır.

Böylece ünlü fonemler:

	Özelliği	p	P	Aph	Gerçekleşme
1)	Ø	$(-p_0-p_1\pm p_2\pm p_4 = P_1)$	:	/Ø <sub>v</sub> /	≡[ø;ɪ,i]
2)	Kalın - Geniş	$(-p_0+p_1+p_2+p_4 = P_2)$	:	/A/	≡[a,o;a; e]
3)	Kalın - Dar	$(-p_0+p_1+p_2-p_4 = P_3)$	:	/U/	≡[ɪ,u;u;á;i ;ø]
4)	İnce - Geniş	$(-p_0+p_1-p_2+p_4 = P_4)$	:	/E/	≡[e,é;ö; a]
5)	İnce - Dar	$(-p_0+p_1-p_2-p_4 = P_5)$	:	/İ/	≡[i,ü;é; i;ø]

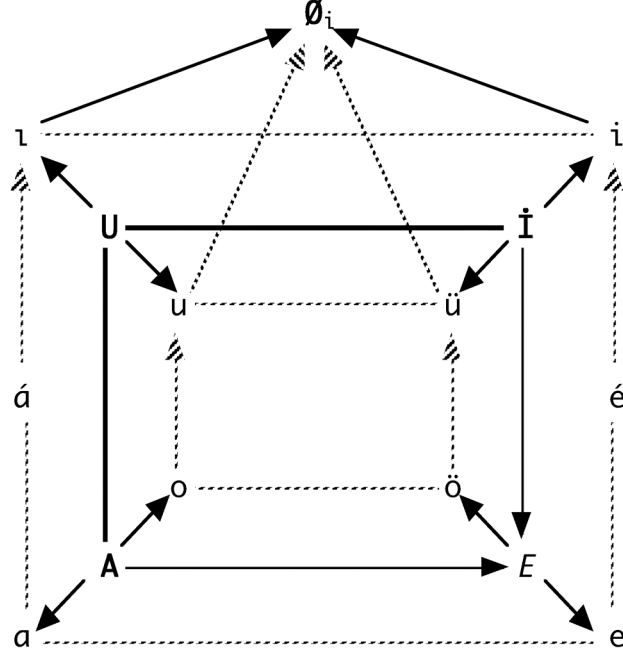
Örnek metinlerde de görüleceği gibi **düzlük** // **yuvarlaklık** karşıtlığı (P<sub>5</sub>) (**Met.:** 1., 2.) ve bugün izlerinden anladığımız kadarıyla Türkçe'nin eski devrelerinde görülen (?!), daha sonra da yabancı dillerden alınma kelimelerle tekrar görülmeye başlayan uzun ünlülerin yol açtığı **kısalık** // **uzunluk** (p<sub>5</sub>) karşıtlığı fonetik olay olmaktan fonolojik olay olmaya geçmemiştir. Bu sebeple de bunlar Türk dilinin bütünü içerisinde ya yer yer görülür ya gelişir olmuşlar, ya da kaybolmaya yüz tutmuşlardır<sup>7</sup>.

Bu durumda, ünlü fonemler düzenini göstermek üzere, değişik gerçekleştirilmelerini ve aralarındaki münasebetleri de göz önünde bulundurarak aşağıdaki şemayı meydana getirebiliriz<sup>8</sup>.

<sup>7</sup> BAZIN, "Structures et Tendences Communes des Langues Turques", PhTF., s. 12, 13.

<sup>8</sup> Burada müteveffa Jean DENY'nin fonetik izlenimlere dayanarak Osmanlı Türkçesi'nin ünlüleri için hazırladığı meşhur kübünü anmamak mümkün değildir.





## 22. Ünsüz fonemler :

9 ünsüz fonem temel olarak 5 karşıtlığa (correlation) göre düzen almışlardır:

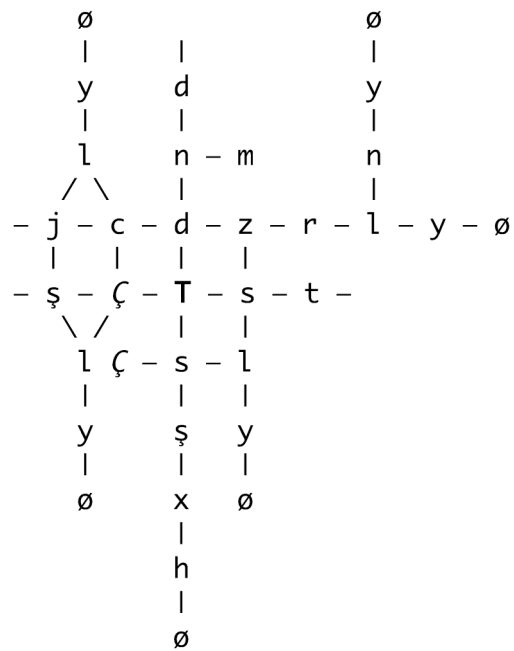
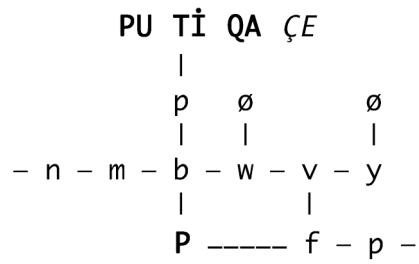
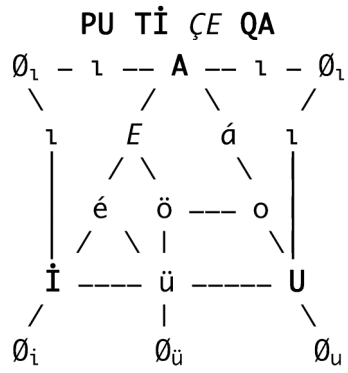
- |  |    |  |
|--|----|--|
| 1. +p <sub>1</sub> : gerçek <b>ünsüz</b> (K) | // | -p <sub>1</sub> : gerçeksiz <b>ünsüz</b> (∅ <sub>K</sub> ) |
| 2. +p <sub>2</sub> : <b>damaklı</b>          | // | -p <sub>2</sub> : <b>d.</b> değil, yani <b>dişli</b>       |
| 3. +p <sub>3</sub> : <b>dudaklı</b>          | // | -p <sub>3</sub> : <b>d.</b> değil, yani <b>diş-da</b>      |
| 4. +p <sub>6</sub> : <b>patlayıcı</b>        | // | -p <sub>6</sub> : <b>p.</b> değil, yani <b>sızıcı</b>      |
| 5. +p <sub>8</sub> : <b>genizli</b>          | // | -p <sub>8</sub> : <b>g.</b> değil, yani <b>agızlı</b>      |

				ÜNSÜZ FONEMLER (+p <sub>θ</sub> )		
				Ünsüzler (+p <sub>1</sub> )		(-p <sub>1</sub> )
				Patlamalı (+p <sub>6</sub> )	Sızmalı (-p <sub>6</sub> )	(±p <sub>6</sub> )
A g ı z l ı	Dudaklı (+p <sub>3</sub> )			/P/		/θ <sub>k</sub> /
	D i ş l i - D a m a k l ı	Dişli (+p <sub>4</sub> )		/T/	/s/-/z/	
		D a m a k l ı	Dişeti (+p <sub>2</sub> )	/ç/	/ş/	
			Damak (-p <sub>2</sub> )	/k/-/q/	/y/	
	(-p <sub>8</sub> )	(-p <sub>3</sub> )	(-p <sub>4</sub> )	(-p <sub>2</sub> )		
Genizli (+p <sub>8</sub> )				/n/		

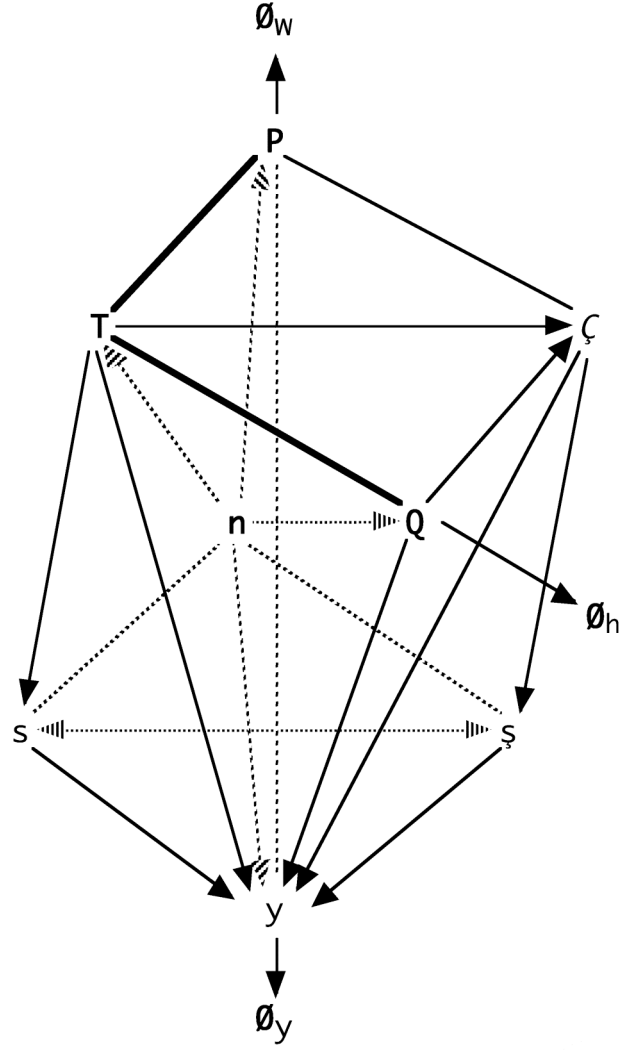
Böylece ünsüz fonemler:

	Özelliği	p	P	APh	Gerçekleşme
1)	Patla.- Genizli	(+p <sub>0</sub> +p <sub>1</sub> ±p <sub>2</sub> ±p <sub>3</sub> ±p <sub>4</sub> +p <sub>6</sub> +p <sub>8</sub> =	P <sub>6</sub> ):	/n/	≡[n;l;m]
2)	Patla.- Dudaklı	(+p <sub>0</sub> +p <sub>1</sub> +p <sub>2</sub> +p <sub>3</sub> +p <sub>4</sub> +p <sub>6</sub> -p <sub>8</sub> =	P <sub>7</sub> ):	/P/	≡[p,b;w; f,v;m]
3)	Patla.- Dişli	(+p <sub>0</sub> +p <sub>1</sub> +p <sub>2</sub> -p <sub>3</sub> +p <sub>4</sub> +p <sub>6</sub> -p <sub>8</sub> =	P <sub>8</sub> ):	/T/	≡[t,d;n]
4)	Sızma.- Dişli	(+p <sub>0</sub> +p <sub>1</sub> +p <sub>2</sub> -p <sub>3</sub> +p <sub>4</sub> -p <sub>6</sub> -p <sub>8</sub> =	P <sub>9</sub> ):	/s/ /z/	≡[s,z;ş]
5)	Patla.- Diş etli	(+p <sub>0</sub> +p <sub>1</sub> +p <sub>2</sub> -p <sub>3</sub> -p <sub>4</sub> +p <sub>6</sub> -p <sub>8</sub> =	P <sub>10</sub> ):	/Ç/	≡[ç,c;ş,j;k, g]
6)	Sızma.- Diş etli	(+p <sub>0</sub> +p <sub>1</sub> +p <sub>2</sub> -p <sub>3</sub> -p <sub>4</sub> -p <sub>6</sub> -p <sub>8</sub> =	P <sub>11</sub> ):	/Ş/	≡[ş,j;ç,c]
7)	Patla.- Damaklı	(+p <sub>0</sub> +p <sub>1</sub> -p <sub>2</sub> +p <sub>3</sub> ±p <sub>4</sub> +p <sub>6</sub> -p <sub>8</sub> =	P <sub>12</sub> ):	/k/ /Q/	≡[k,g;h,ğ;q; ğ,x;y;ç,c]
8)	Sızma.- Damaklı	(+p <sub>0</sub> +p <sub>1</sub> -p <sub>2</sub> +p <sub>3</sub> +p <sub>4</sub> -p <sub>6</sub> -p <sub>8</sub> =	P <sub>13</sub> ):	/y/	≡[y,r;l;ø]
9)	Ø	(+p <sub>0</sub> -p <sub>1</sub> ±p <sub>2</sub> ±p <sub>3</sub> ±p <sub>4</sub> ±p <sub>6</sub> ±p <sub>8</sub> =	P <sub>14</sub> ):	/Ø <sub>k</sub> /	≡[ø;y,h] <sup>9</sup>

<sup>9</sup> Ünlü ve ünsüz fonemlerin kurucu fememlerinin, femlerini tek tek değiştirerek ulaşabildikleri değişik gerçekleştirilmelerinin gelişimini daha açık bir şekilde göstermek için aşağıdaki şemaları çizebiliriz. Bogumlanma bölgeleri ve bogumlanma şekilleri dikkate alındığında, Ünlüler için **PU Tİ ÇE KA** ve ünlüzler için **PU Tİ KA ÇE** yönlerindeki gelişmeler Türkçe için dikkati çekmektedir:







### 3. Fonemler düzeninin işleyişi :

Türkçenin fonemlerini ve bunların oluşturduğu düzeni elimizden geldigince tesbite çalıştıktan sonra, fonoloji bakımından bu fonemlerin aralarında kurabildikleri ilişkilere bir göz atmak bu çalışmamızın doğal gidişine uygun düşecektir.

- 1) Bilindiği üzere, Türkçe’de ünsüzle sonuçlanan kelimeler oldukça çok sayıda olmalarına rağmen, bunların son ses ünsüzleri son hecenin ünlüsüne sıkı sıkıya bağlı değildir. Bu kelimelere ünlüyle başlayan bir ek ya da kelime ulandığında, fonetik olarak, bu son ses ünsüzleri, kendilerinden önce gelen ünlüyü bırakıp, adeta daha önce yitirmiş oldukları bir ünlüyü bulmuşçasına derhal kendilerinden sonra gelen ünlünün hecesine girerler:

(K)VK → (K)V.KV

/baş+//+a/ → |ba.şal<sup>10</sup>, /ev+//+i/ → |e.vil ; /hanım/ + /el+//+i/ → |hanı.melil

- 2) Kelime içerisinde karşılaşılan ünsüzlerin arasına sokulan, özellikle dar ünlülerin, bağlam içerisinde büyük bir çoklukla anlam kaybına ya da değişmesine yol açmadıkları ve adeta daha önce kendilerine aitmişçesine kendilerinden önce gelen ünsüzleri kaptıkları görülür:

(K)VK.KV(K) → (K)V.K(V).KV.(K)

(bkz. **Met.:** 7.).

- 3) Ünlüyle başlayan kelimelerin başlarına, çoklukla, anlam kaybına ya da değişmesine yol açmadan uygun bir ünsüz (özellikle: /y/ , /w/ , /h/ gibi) getirilebilmektedir:

(K)V ~ ØV → KV

|øıldızl → |yıldızl, |øur-| → |wur-|, |øayval → |hayval

- 4) Kelime içinde, her ünlü kendinden önce gelen ünsüzü fonetik olarak mutlaka kendi hecesi içerisine alma eğilimi gösterir. Bu yüzden, başka dillerden Türkçe’ye alınmış |qat.il,

<sup>10</sup> Ses sınırlarının gösterilmesine gerek duyulmayan örneklerde, ” . ” (nokta), hece; “ | ” (dikme) kelime vey morphem sınırlarını gösterir.

lmes.utl, lsan.atl, lmel.unl gibi kelimeler, Türkçeleşmekte ilerlediklerinde lqa.til, lme.sutl, lsa.natl, lme.lunl örneklerinde görülen hece yapısını almaktadırlar:

(K)VK.V(K) → (K)V.KV(K)

- 5 Ünlüyle sonuçlanan bir heceden sonra ünlüyle başlayan bir hece gelememekte ve başka dillerden alınma dil öğeleri için de bu kuralın geçerli olması yüzünden, araya bir ünsüz girmekte ve böylece en azından kelime içerisinde V ya da VK kuruluşundaki heceye izin verilmemektedir:

(K)V.V(K) → (K)V.KV(K)

*frn.* /station/ > listasi.onl >  
listasi.yonl > listas.yonl; *arp.* /ca:mi/ >  
> lca:mi.indel → lca:mi.sindel.

### 31. Türkçe'nin Hece Yapısı:

Demek ki, Türkçe'de fonoloji bakımından (K<sub>f</sub>V<sub>f</sub>) formülüne uyan tek tip hece geçerlidir. Fonetik olarak karşılaştığımız 6 tip hecenin (V, KV, VK, KVK, VKK, KVKK) her biri bağlamın anlamını bozmadan bu formüle uyacak şekle konulabilir<sup>11</sup>. Böylece Türkçe'de fonoloji bakımından 9 x 5 = 45 hece bulunmaktadır ve diğer bütün heceler bu 45 hecenin başka seslileri (allophone) durumundadır.<sup>12</sup>

<sup>11</sup> V = Ø<sub>f</sub>V<sub>f</sub> ; KV = K<sub>f</sub>V<sub>f</sub> ; VK = Ø<sub>f</sub>V<sub>f</sub>.K<sub>f</sub>Ø<sub>f</sub>; KVK = K<sub>f</sub>V<sub>f</sub>.K<sub>f</sub>Ø<sub>f</sub>; VKK = Ø<sub>f</sub>V<sub>f</sub>.K<sub>f</sub>Ø<sub>f</sub>.K<sub>f</sub>Ø<sub>f</sub>; KVKK = K<sub>f</sub>V<sub>f</sub>.K<sub>f</sub>Ø<sub>f</sub>.K<sub>f</sub>Ø<sub>f</sub>.

KV hece yapısı bütün dillerde vardır ve bütün dillerde böyle ortak ikinci bir hece yapısı yoktur. Hatta fonetik olarak da bütün heceleri böyle olan (bazı Bantu dilleri gibi) diller mevcuttur. (Krs.: SAVAŞÇI, Türkçe'de hece yapısı, **Bilim ve Teknik**; sayı: 115, Haziran 1977, s. 31–33.).

<sup>12</sup> Pek doğal olarak, Türkçe'nin daha üst düzeydeki dil öğeleri bu 45 hecenin değişik şekillerde ve sayılarda sıralanmasıyla elde edilir. Bizim sınırlı



### 32. Türkçe'de Monemlerin (monèmes) Yapısı:

Öyleyse, Türkçe'de bütün monemler (monèmes),

- 1) ünsüz fonemle (K<sub>f</sub>) başlar. Bu ünsüz fonem:
- 11) ø (işaretsiz / non-marqué) ya da
- 12) diğer 8 ünsüz fonemden biri (işaretili / marqué) olabilir:

løa.yıl , lsa.yıl , lda.yıl

- 2) ünlü fonemle (V<sub>f</sub>) sonuçlanır. Bu ünlü fonem:
- 21) ø (işaretsiz / non-marqué) ya da
- 22) diğer 4 ünlü fonemden biri (işaretili / marqué) olabilir:

løa.yø | ; løa.ya | , lsa.yıl ;

løı.lø | / lyı.lø | / lyı.lø.øa |

---

imkanlarımızla yaptığımız hesaplara göre, (kelime'yi, bir anlam ögesi (moneme autonome) + bir vy daha çok görev ögesi (moneme fonctionnel) şeklinde tarif edesek), Türkçe'de kelime başına ortalama 4.4 fonolojik hece düşmektedir. Bütün birleşmelerin mümkün olduğunu ve kullanılan her kelimenin 4.4 fonolojik heceye sahip olduğunu düşünürsek, bu yapıyla, Türkçe,

$$45^{4.4} = 18\ 798\ 947$$

kelime yapma imkanına sahip olmaktadır.

Ayrıca, Türkçe'de (yazılı metinlerde) cümle uzunluğunun ortalama 16 kelimeyle belirlendiğini hesaba katarsak,

$$18\ 798\ 947^{16}$$

Türkçe cümle kurma imkanı ortaya çıkmaktadır. Bu durum sonsuz sayıda ifade olarak düşünülebilir.

Diğer taraftan, (**bu**, **şu**, **su** < **su.bø**, **øo** < **øo.lø** gibi) tek fonolojik heceden kurulu 45<sup>1</sup>; (**øe.vø**, **se.vø**, **ba.ba**, **yü.zø** gibi) iki fonolojik heceden kurulu 45<sup>2</sup>; (**çe.li.kø**, **tü.rø.kø**, **øi.lø.kø**, **do.ku.zø** gibi) üç fonolojik heceden kurulu 45<sup>3</sup> ve çok seyrek de olsa, (**do.kø.sa.nø** < tokuz on, **se.kø.se.nø** < sekiz on gibi) dört fonolojik heceden kurulu 45<sup>4</sup> anlam ögesinin düşünülmesi bile, Türkçe'de

$$45^1 + 45^2 + 45^3 + 45^4 = 45 + 2025 + 91125 + 4100625 = 4\ 193\ 820$$

anlam ögesinin bulunabilmesine imkan tanımaktadır. Ancak, bugün henüz kesin hesapları yapılmamış ve kuralları yeterince belirlenmemiş olmasına rağmen, Türkçe'nin bu 45 fonolojik hecesinin gelişi güzel kullanılmadığını, her birinin belli sıklıklarda ve belli durumlarda kullanılmakta olduğunu kabaca bilmekteyiz.

### 33. Dil ögelerinin Ulanması :

Buna göre bir görev ögesi bir anlam ögesine ulandığında,

- 1) görev ögesinin ilk hecesinin ünlü fonemi /ø/ değilse ( $V_{fv} \neq \emptyset$ ) - yani ( $V_{fv} = V$ ) ise -, anlam ögesinin son hecesinin ünlü fonemi, ister /ø/ ( $V_{fm} = \emptyset$ ), ister diğer bir ünlü ( $V_{fm} = V$ ) olsun, durumunu korur:

$$V_{fm} = \emptyset, V_{fv} = V \quad | \emptyset e.v \emptyset |, | c i l |$$

$$V_{fm} = \emptyset + V_{fv} = V \quad | \emptyset e.v \emptyset + c i l |$$

$$V_{fm} = V, V_{fv} = V \quad | k a.p i l |, | c i l |$$

$$V_{fm} = V + V_{fv} = V \quad | k a.p i + c i l |$$

- 2) görev ögesinin ilk hecesinin ünlü fonemi /ø/ ise ( $V_{fv} = \emptyset$ ) ve anlam ögesinin son hecesinin ünlü fonemi,

- 21) /ø/ değilse ( $V_{fm} \neq \emptyset$ ) - yani ( $V_{fm} = V$ ) ise -, anlam ögesinin son hecesinin ünlü fonemi durumunu korur:

$$V_{fm} = V, V_{fv} = \emptyset \quad | \emptyset a.l \emptyset.t i l |, | n \emptyset.c i l |$$

$$V_{fm} = V + V_{fv} = \emptyset \quad | \emptyset a.l \emptyset.t i + n \emptyset.c i l |$$

- 22) /ø/ ise ( $V_{fm} = \emptyset$ ), anlam ögesinin son hecesinin ünlü fonemi gerçekleştirilebilir bir ünlü olur ( $V_{fm} \rightarrow V$ ):

$$V_{fm} = \emptyset, V_{fv} = \emptyset \quad | b e. \dot{s} \emptyset |, | n \emptyset.c i l |$$

$$V_{fm} \rightarrow V + V_{fv} = \emptyset \quad | b e. \dot{s} i + n \emptyset.c i l |$$

- 3) görev ögesinin ilk hecesinin ünsüz fonemi /ø/ ile değişebilir bir ünsüzse ( $K_{fv} = K \Leftrightarrow \emptyset$ ) anlam ögesinin son hecesinin ünlü fonemi,

- 31) /ø/ değilse ( $V_{fm} \neq \emptyset$ ) yani ( $V_{fm} = V$ ) ise, bu ünsüz fonem de /ø/ degildir ( $K_{fv} \neq \emptyset$ ):

$$V_{fm} = V, K_{fv} = K \quad |ka.pɪ|, |sɪ| \Leftrightarrow |øɪ|$$

$$V_{fm} = V + K_{fv} = K \quad |ka.pɪ + sɪ|$$

-32) /ø/ ise ( $V_{fm} = ø$ ), bu ünsüz fonem de /ø/ olur ( $K_{fv} = ø$ ):

$$V_{fm} = ø, K_{fv} = ø \quad |øe.vø|, |sɪ| \Leftrightarrow |øɪ|$$

$$V_{fm} = ø + K_{fv} = ø \quad øe.vø + øɪ$$

#### 4. Sonuç:

Türkçe'de, 5 ünlü, 9 ünsüz olmak üzere 14 fonem olduğunu düşünüyoruz. Bu fonemler daima ( $K_f V_f$ ) formülüne uygun olarak hece kurmaktadır. Dil öğelerinin aralarındaki her türlü birleşme bu fonolojik düzeni bozmamak şartıyla lehçe ve ağızların ön gördüğü fonetik kurallara uyarlar. Söz gelişi, Standard Türkiyeli Türkçesi'nde aşağıdaki **morfonetik** kuruluşların **morfonolojik** yapıları şöyle olacaktır:

#### TÜRKÇE MORFONETİK KURULUŞLARIN MORFONOLOJİK ÇÖZÜMLEMELERİNE ÖRNEKLER

[ev+ler+i+m+iz+den] → /øe.vø+//+le.rø+øi+mi+zø+de+nø/

[ev+i+ñ+den] (senin) → /øe.vø+//+øø.øø+øi+ñø+øø+de+nø/

[ev+i+n+den] (onun) → /øe.vø+//+øø.øø+øi+nø+øø+de+nø/

[ev+de] → /øe.vø+//+øø.øø+øø+øø+øø+de+øø/

[ev+ler+de] → /øe.vø+//+le.rø+øø+øø+øø+de+øø/

[ev+i] (evi gör-) → /øe.vø+//+øø.øø+øø+øø+øø+øi+øø/

[ev+i] (onun) → /øe.vø+//+øø.øø+øi+øø+øø+øø+øø/

[ev] → /øe.vø+//+øø.øø+øø+øø+øø+øø+øø/

[ev+ler+i+m+iz+iñ] → /øe.vø+//+le.rø+øi+mi+zø+øi+ñø/

[ev+Cİ+ler+i+n+iñ+ki] →  
/øe.vø+Cİ+//+le.rø+øi+nø+øø+øi+ñø+ki/

[kapı+LI+nın] →  
/ka.pɪ+lɪ+//+øø.øø+øø+øø+øø+nɪ+ñø/

[kapı+sı+n+a] →  
/ka.pɪ+//+øø.øø+sɪ+nø+øø+øø+øø/

[kapı+ya] →  
/ka.pɪ+//+øø.øø+øø+øø+øø+ya+øø/

[kapı+n+a] (senin) →  
/ka.pɪ+//+øø.øø+øø+ñø+øø+øø+øø/

[ben+i] →  
/be.nø+//+xx.xx+xx+xx+xx+øi+øø/

[biz+e] →  
/bi.zø+//+øø.øø+xx+xx+xx+øe+øø/

[bu+n+lar+dan] →  
/bu.Nø+//+la.rø+xx+xx+xx+da+nø/

[ver-m-i+yor+i-d+i+n+iz] →  
/ve.rø-//-mø-øi+yo.rø+//+øi.øø-dø.øø+øi+ni+zø/

[ver-m-i+yor+ø-d+u+n+uz] →  
/ve.rø-//-mø-øi+yo.rø+//+øø.øø-dø.øø+øu+nu+zø/

[ver-i+yor+sun+uz] →  
/ve.rø-//-øø-øi+yo.rø+//+øø.øø-øø.øø+su.nu+zø/

[ver-me-yecceg+im] →  
/ve.rø-//-me-ye.ce.gø+//+øø.øø-øø.øø+øi.mø+øø/

[ver-mek+te+y-miş+iz] →  
/ve.rø-//-øø-me.kø+te+//+yø.øø-mi.şø+øø.øi+zø/

[ver-me-me+li+y-d+i+k] →  
/ve.rø-//-me-me+li.øø+//+yø.øø-dø.øø+øi.øø+kø/

[ver-+] →  
/ve.rø-//-øø-øø.øø.øø+//+øø.øø-øø.øø+øø.øø+øø/

[ver-me-yerek] →  
/ve.rø-//-me-ye+re.kø+//+xx.xx-xx.xx+xx.xx+xx/

[ver-il-me-z] →  
/ve.ri-lø-//-me-zø.øø.øø+//+øø.øø-øø.øø+øø.øø+øø/

[ver-il-me-yince] →  
/ve.ri-lø-//-me-yi.nø.ce+//+xx.xx-xx.xx+xx.xx+xx/

[ver-il-ip] →  
/ve.ri-lø-//-øø-øi.pø.øø+//+xx.xx-xx.xx+xx.xx+xx/

[ver-iş-d+i+y-se+m] →  
/ve.ri-şø-//-øø-dø+øi.øø+//+yø.øø-se.øø+øø.mø+øø/

**Çeşitli Türk lehçe ve ağızlarında karşılaşılan her türlü ayırıcı ses olayı** (“Ünlü Uyumları” adı altında bilinen ve yaygın olarak görülen **kalınlık // incelik** ve **düzlük // yuvarlaklık** benzeşmeleri; /ø/ önündeki ünsüzlerin geçici ya da bazı durumlarda kalıcı olarak kendilerinden önce gelen ünlünün hecesine girmeleri; ünsüz benzeşmeleri, ünlü – özellikle vurgusuz hecelerde ünlülerin genişlerinin daralması, darlarının düşmesi – ve ünsüzlerin – çoğu kez ötümlüleşip sızıcılaşan ünsüzlerin ünlüleşerek yanlarındaki ünlülerin bünyesinde eriyip düşmeleri – çeşitli durumlarda düşmeleri (V=ø, K=ø), ikizleşmeleri vbg.) **Türkçe için fonolojik** (birleştirici) **değil, fonetik** (ayırıcı) **olmakta, yani anlam ve görevle ilgili bulunmamaktadır.** Bunlar Türk dünyasının değişik çevrelerinde, bir kısmını kesin olarak bilmediğimiz çeşitli etkiler altında gelişmiş ya da ortaya çıkmış ve çıkmaktadır ve yine bunlar, kurallara bağlandıkları ölçüde lehçe ve ağızları biri birlerinden ayırmaya yararlar. Bu sebeple de, Türk dialektolojisinin ses değişimleriyle ilgili bölümlerinin konusunu teşkil ederler.

Bu yüzden, dialektoloji araştırmaları yapılırken, ses konularında özellikle fonolojik olanla fonetik olanının açıklığa kavuşturulması konusunda dikkat gösterilmelidir.

Bu yazı, Türkçe’nin fonemler düzeni ve bu fonemler düzeninin işleyişinin belirlenmesi için bir deneme ve teklif olarak görülmelidir. Dilin yapısını derinliğine ilgilendiren gerçek durumun ortaya konulabilmesi için bağlamların çoğaltılması, ve bunların şu anda bilemediğim sesle ilgili başka sınamalardan geçirilmesi gerekmektedir. Bu konuda meslektaşlarımdan yardımcı olacağını umar, değerli eleştiri ve önerilerini beklerim.

## 5. İşaret ve Kısaltmalar :

- / : veya, bütünü birlikte
- /...../ : **fonem** vy **monem** (fonolojik transkripsiyon)
- [.....] : **ses** vy **morfem** (fonetik transkripsiyon)
- ‘.....’ : **yazı çevirimi** (transliterasyon)
- (.....) : fonetik vy morfolojik olarak bulunmayan, ancak fonolojik vy morfolojik bakımdan varlığı düşünülebilen öge
- [. .] : Ses ve hece sınırları. Ses sınırlarının gösterilmesine gerek duyulmayan örneklerde, ”.” (nokta), hece; “|” (dikme) kelime vy morfem sınırlarını gösterir.
- + : **monem** vy **morfem** sınırı
- + : **var**
- : **yok**
- ± : **belirsiz**
- ⇔ : **kurallı dönüşüm**
- : **olur** vy **böyle de gösterilebilir**
- = : **eşit; eşit ise** vy **ise**
- ≠ : **eşit değilse** vy **değilse**
- ≡ : **eşdeğer**
- ⊆ : **karşılık**
- // : **karşıtlık** (vesus)
- ∅ : sesli işareti olmadığı düşünülen (**işaretsiz** / non-marqué) **dil ögesi** (fonem vy monem)
- ∅ : sesli işareti olmadığı düşünülen (**işaretsiz** / non-marqué) **fonem**

- $\emptyset_K$  : sesli işareti olmadığı düşünülen (**işaretsiz / non-marqué**) **ünsüz fonem**
- $\emptyset_V$  : sesli işareti olmadığı düşünülen (**işaretsiz / non-marqué**) **ünlü fonem**
- $\emptyset_w$  : /w/ den gelme / $\emptyset$ / ünsüz **fonem** (w> $\emptyset$ )
- $\emptyset_y$  : /y/ den gelme / $\emptyset$ / ünsüz **fonem** (y> $\emptyset$ )
- $\emptyset_h$  : /h/ den gelme / $\emptyset$ / ünsüz **fonem** (h> $\emptyset$ )
- ~ : biri diğeriyle değişebilir
- K : **ünsüz** (konson)
- $K_f$  : **ünsüz fonem**
- $K_{fm}$  : anlam ögesinin ilgili ünsüz fonemi
- $K_{fv}$  : görev ögesinin ilgili ünsüz fonemi
- P : **femem** (phémème) : uygun ses özellikleri toplamı
- p : **fem** (phème) : uygun ses özelliği
- Ph : **fonem** (phonème) : görevli, kavram halindeki ses
- V : **ünlü** (vokal)
- $V_f$  : **ünlü fonem**
- $V_{fm}$  : anlam ögesinin ilgili ünlü fonemi
- $V_{fv}$  : görev ögesinin ilgili ünlü fonemi

## 6. Bibliyografya :

- BAŞKAN**, Prof.Dr. Özcan; **Lengüistik Metodu**; İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1967, 15+178 s.
- BAZIN**, Louis; “*Structures et Tendances communes des Langues turques (Sprachbau)*” **Philologiae Turcicae Fundamenta**; Wiesbaden, 1959, ss. 11–19
- GÖKNEL**; Yüksel, **Modern Türkçe Dilbilgisi**; İzmir, Hür Efe matbaası, t.y., 187 s.
- LEES**, Robert B.; “*Turkish Harmony and the Phonological Description of Assimilation*” **TDAY Bel. 1966**, Ankara, Ankara Üniv. Basımevi, 1967; TDK Yayınları : 255., ss. 279–297
- MARTINET**, André; **Eléments de Linguistique Générale**; Paris, Armand Colin, 1970; 224 s.
- POTTIER**, Bernard, vd.; **Le Langage (Les Dictionnaires du Savoir moderne)**; Centre d’Etude et de Promotion de la Lecture; Paris, 1973; 554 s.
- SAVAŞCI**, Özgür; “*Türkçede Hece Yapısı*” **Bilim ve Teknik**; Sayı: 115, Haziran 1977; ss. 31–33.
- TROUBETZKOY**, N. S.; **Principes de Phonologie**; Paris, Klincksieck, 1970; 29+396 s.
- YÖNEL**, Selçuk; “*Türkçenin Yazımsal Fonemleri*” **TDAY Bel. 1973–74**, Ankara, Ankara Üniv. Basımevi, 1974; TDK Yayınları : 406., ss. 319–336



## EK: 1

### Metinler :

Aşğıdaki metinlerin transkripsiyonunda, okuma karışıklığına yol açmamak için Türkiye Cumhuriyeti Alfabesinde kullanılan harfler, bilinen ses karşılıklarıyla kullanılmıştır. Yine aynı sebeple, vurgular ve tonlama gibi üst fonemler (suprasegmental phonemes) gösterilmemiştir. Özellikle bu üst fonemlerin gösterilmemiş olması anlaşmayı bir ölçüde güçleştirmekteyse de – kolayca görüleceği üzere – hiçbir şekilde imkansız kılmamaktadır.

- Met.: 1.** yiksek kayalık adanın artalarına  
dagrı ıfak bir balıkçı keyi var.  
enine gelince, keyin altındaki kayı  
karayele kariyan, yeni yapılmış,  
ıfak bir mendirek ve içinde balıkçı  
teknelerinin direkleri gezikti.
- Met.: 2.** yüksök koyuluk odonun ortoloruno  
dogru ufok bür bolukçu köyü vor.  
önünö gölüncö, köyün oltundokü koyu  
koroyöölö koruyon, yönü yopulmuş,  
ufok bür möndürök vö üçündö bolukçu  
töknölörünün düröklörü gözüktü.
- Met.: 3.** yüksek kayanık atanın oytanayına  
tokyu upak piy panıkçı köyü pay.  
önüne keniçe, köyün antıntaki koyu  
kayayene koyuyan, yeni yapınpış,  
upak piy pentiyek pe içinte panıkçı  
teknenevinin tiyekneyi kösüktü.
- Met.:4.** üsgeyh gayalılı adanın ortalarına  
doğri ufah bir balıhçı köwi var.  
ögüne gelence, köwün altındaki goyi  
garayele goriyan, yeni yapılmış,  
ufah bir mendireyh ve içinde balıhçı  
teyhnelerinin direyhleri gözüyhdi.
- Met.: 5.** yüsgek kayaluk adanun urtalarına  
dugri ıfak pir palukçı küyi far.  
ünine kelünçe, küyin altundaki kuyi

karayele kuriyan, yeni yapılmış,  
ıfak pir mendürek ve içünde palukçi  
teknelerininün tireklerü küsükti.

- Met.: 6.** ösgeyh goyolih odonın ortolorıno  
dogre ofoh bi bolohce köye wor.  
ögenö gölöncö, köwön oltondoke goye  
goroyölö goroyon, yöne yopolmoş,  
ofoh bi möndöröh vö eçöndö bolohce  
töyhnölrönön diröyhlörö gözöyhdı.
- Met.: 7** inisan tüşünüçesinin kelişimine  
büyük katıkıta bulunun İMONORTSA'nın  
inisanların tını esasıları ve  
künülük bası kerekisinimeleri  
kökülerite araması sonucu kelişitiki  
bir kerçekitir.
- Met.: 8** kenti kentine yönetipte puyunpaya  
piy isip ayayan RENEIW, pu yeni  
piyipin ançak KİTENREBİS oyayak  
tanıpyanapiyeçekini köytüküntən, ona  
pu atı peypiştıy.
- Met.: 9** biyimsey be teknik işbiyyiki  
ayanınta maytın son künneri boyunca  
tüykiye biyimsey be teknik ayaştıyba  
kuyubu, maymaya biyimsey be  
entüstüyiyey ayaştıyba enstitüsü be  
yabı ayaştıyba enstitüsü yukuslab  
teyekasiyununa eb sakıblıki yabtı.
- Met.:10** kikekleyi unutba sakın, biy biy  
sula. fasla ton yapaysa isteysen  
aşakıya al. bu yıl kış soylu olaçak,  
baksana kuşlay küs tönbeten epsi  
kitti. akşab kekekek tiyene  
koyaçaksınıs ebe kitekek yükleyi.  
biy taa yıl ta bunça asıylıkı  
boşlabalı, albalı tışaytan ey şeyi.
- Met.:11** cüç celir cözcöre cevri çeçecörmeç  
dil ü can  
cece cündüz ceçiyor cölce cibi çünçi  
cihan. (Şinasi)

EK: 2

TÜRKÇENİN YAZIMINDA KULLANILAN BAŞLICA ALFABELERİN  
KARŞILAŞTIRMALI TABLOSU

		→	→	→	→	←	←	←	←	←	→								
		AF	F	Lâtin		Kiril		Arap			Uygur			K.T.	Trans.				
				B	k	B	k	s	o	b	s	o	b	—	G	Ö			
Ünlü	SIFIR	/Ø/	Ø	—	—	—	—	ء	ا	ا	—	—	ا	—	'	و			
				—	—	—	—	ع	ع	ع	—	—	ع	—		ع			
	KALIN	/A/	A	A	a	A	a	ا	ا	ا	ا	ا	ا	ا	a	ā			
								ع	ع	ع					ā	ā			
İNCE	/E/	E	E	e	Ә	ә	ه	ه	ا	ا	ا	ا	ا	ا	e	a			
																ә			
																[e]			
DAR	/İ/	É	İ	i	И	и	ى	ى	ا	ا	ا	ا	ا	ا	é	ī			
																ı			
																[i]			
YUVARLAK	/U/	O	o	o	O	o	و	و	ا	ا	ا	ا	ا	ا	o	ū			
																u			
																ö			
																ü			
Ünsüz	AKICI – AĞIZLI	/Y/	Y	y	y	Й	й	ى	ى	ى	ا	ا	ا	ا	ʔ	y	y[e]		
			ÿ			J	j								D	ÿ	y[a]		
			—	—	—	Я	я	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	yâ	
			—	—	—	Ю	ю	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	yü
			R	r	r	P	p	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	r	r[e]	
			Ṛ													Ṛ	Ṛ	r[a]	
			L	l	l	Л	л	ل	ل	ل	ل	ل	ل	ل	ل	ل	l	l[e]	
			Ḷ													Ḷ	Ḷ	l[a]	
			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	lā
			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	M	l̥	l̥

	→		→		→		←			←			←		→	
	AF		Lâtin		Kiril		Arap			Uygur			K.T.		Trans.	
	F	B k	B k	B k	s o b	s o b	s o b	—	G	Ö						
Ünsüz	AKICI – GENİZLİ	/N/	N	n	Н	н	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	n	n[e]	b./A/
		Ñ	–	–	Н	н	ن	ن	–	–	–	–	ن	n	n[a]	/E/
		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	ن	ñ	ñg	ن
		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	ن	nç		
		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	ن	nđ	nđ	○
		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	ن	nŷ	ŷn	
ART DAMAKLI	/Q/	H	h	Һ	һ	ه	ه	–	–	–	–	–	h			
		Ң	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	h			
		Ң	–	–	X	x	خ	خ	ق	ق	ق	–	x	h		
		Q	к	k	Қ	қ	ق	ق	ق	ق	ق	ق	q	q[a]		
		Ғ	g	г	Г	г	غ	غ	غ	غ	غ	غ	g	g[a]	ʻ	
		Ҙ	ğ	ğ	F	f	–	–	–	–	–	–	ğ			
		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	q	q[i]	q	
		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	q	q[o]		
ÖN DAMAKLI	/K/	K	к	к	К	к	ك	ك	ك	ك	ك	ك	k	k[e]		
		G	g	г	Г	г	ك	ك	ك	–	–	–	g	k[e]		
		Ğ	ğ	ğ	J	j	–	–	–	–	–	–	ğ	y	b./Y/	
		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	к	k[ö]	B	
KAYMALI	/Ç/	Ç	ç	Ч	ч	چ	چ	چ	چ	چ	چ	چ	ç			
		C	c	Ч	ч	چ	چ	چ	–	–	–	–	c			
		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	ç	[i]ç		
DIŞLI – PATLAYICI	/T/	T	t	Т	т	ت	ت	ت	ت	ت	ت	ت	t	t[e]		
		Ṭ	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	ṭ	t[a]		
		D	d	Д	д	د	د	د	د	د	د	د	d	d[e]		
		Ḍ	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	ḍ	d[a]		
		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	fs			

	→		→		←		←		←		→					
	AF	F	B	k	B	k	s	o	b	s	o	b	K.T.	Trans.		
Ünsüz	/S/	S	s	s	С	с	س	س	س	ۛ	ۛ	ۛ	—	G	Ö	
		Ş						ش	ش	ش				—	ş	
		Ş						ص	ص	ص				ç	ş	s[a]
	/Ş/	Ş	ş	ş	Ш	ш	ش	ش	ش	ۛ	ۛ	ۛ	—	Y	ş	
		J	Ƶ	ƶ	Ж	ж	ژ	ژ	ژ	ۛ	ۛ	ۛ	—	—	j	
	/Z/	Z	z	z	З	з	ز	ز	ز					#	z	
		Ʒ					ذ	ذ	ذ						z	dh
		Ʒ					ض	ض	ض						z	
		Ʒ					ظ	ظ	ظ						z	
	/P/	M	m	m	М	м	م	م	م	ۛ	ۛ	ۛ	ۛ	ۛ	m	
		B	b	b	Б	б	ب	ب	ب	ۛ	ۛ	ۛ	ۛ	ۛ	b	b[e]
		Ƣ					پ	پ	پ					ۛ	b	b[a]
P		p	p	П	п	پ	پ	پ					1	p		
F		f	f	Ф	ф	ف	ف	ف	ذ	ذ	ذ	ذ	—	f		
V		v	v	В	в	و	و	و	د	د	د	د	—	v		
W						ق	ق	ق					—	w		
/Ø/	Ø	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	'	د	
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	ع	

#### KISALTMALAR :

→ ; ← = Yazım yönü. // — = Herhangi bir işaretle gösterilmemiş.

**Latin** = Latin harfli Türkiye Cumhuriyeti Alfabeti (Kitap Harfleri).

**Kiril** = Kiril harfli Azerbaycan SSC Alfabeti (Kitap Harfleri).

**Arap** = Arap harfli İslami Türk Alfabeti (Kitap Harfleri).

**Uygur** = Sogot harfli Uygur Alfabeti (El yazısı 'kürsiv').

**K.T.** : = Runik harfli Orhun Alfabeti (Oyma yazı).

**Trans.** = Transliterasyon (Yazı çevirimi) harfleri.

**AF** = Asli fonem (archéphonème).

**F** = Fonem (phonème) ; **G** = Genel ; **Ö** = Özel.

**B** = Büyük harf ; **k** = küçük harf ; **b** = başta ; **o** = ortada ; **s** = sonda.

**SIFIR** = Ses karşılığı yok ; **KALIN** = Artlı ; **İNCE** = Önlü ; **DAR** = Kapalı ;

**YUVARLAK** = Dudaklı ; **HIŞIRTILI** = Sürtülmeli.